

VILÁG- TÖRTÉNET

9. (41.) évfolyam 2019. 1.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **Z. KARVALICS LÁSZLÓ**
A HIEROKRATIKUS KONTROLLSTRUKTÚRA SZÜLETÉSE
- **BUHÁLY ATTILA**
A RÍTUS MINT INFORMÁCIÓ
- **ÓBIS HAJNALKA**
A PÜSPÖKI ADMINISZTRÁCIÓ
- **HAJNÓCZI KRISTÓF**
DANTE, A HITHŐS
- **KUTROVÁTZ GÁBOR – SUSZTA LAURA – VASSÁNYI MIKLÓS**
GALILEI CSILLAGHÍRNÖKE MINT ÓVATOS KIÁLLÁS AZ ÚJ
VILÁGREND MELLETT
- **SZEMLE**
URBÁN MÁTÉ, BARANYI TAMÁS PÉTER ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Stefano Bottoni,
Katona Csaba, Martí Tibor
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Pók Attila, Poór János

9. (41.) évfolyam 2019. 1.

TARTALOM

Vallási jelenségek és információs folyamatok. Egy termékeny témakapcsolat lehetőségei (Z. Karvalics László)	1
<i>Tanulmányok</i>	
Z. Karvalics László: A hierokratikus kontrollstruktúra születése. Egy rekonstrukciós hipotézis	5
Buhály Attila: A rítus mint információ. A Haldi-kultusz szerepe az urartui állam kibontakozásában	23
Horváth Dániel Ágoston: Vallási és kulturális cserefolyamatok az ókori Közel-Keleten	37
Hanny Erzsébet: „Quo vadis, Domine?” Az evangélium terjedésének lehetséges útvonalai	49
Óbis Hajnalka: A püspöki adminisztráció. Egy késő antik információs üzem működése Augustinus levelezése alapján	65
Hajnóczi Kristóf: Dante, a hithős	77
Kutrovácz Gábor – Suszta Laura – Vassányi Miklós: Galilei Csillaghírnöke mint óvatos kiállítás az új világrend mellett. Forrásközlés bevezető tanulmánnyal	93
<i>Műhely</i>	
Makai János: A Ruszisztikai Központ és a középkori Rusz történetének kutatása	133
<i>Szemle</i>	
A szentgotthárdi csata és a vasvári béke (Urbán Máté)	141
A nagystratégia bővületében (Baranyi Tamás Péter)	146

Jelen számunkat Z. Karvalics László szerkesztette

Vallási jelenségek és információs folyamatok

Egy termékeny témakapcsolat lehetőségei

1996 és 2014 után ismét információtörténeti tárgyú válogatást jelentet meg a Világtörténet – ezúttal olyan tanulmányokkal, amelyek vallási jelenségek és információs folyamatok különböző metszeteiben találják meg kutatási kérdéseiket.

A vallási jelenségek körébe ugyan nevezetes artefaktumokat („szakrális építményeket és tárgyakat”) is besorolunk, azok lényegüket tekintve a *jelentésadás misztériumában feloldódó információs folyamatok bonyolult együtteseként ragadhatóak meg*. Párhuzamos életük van maguknak a tanításoknak (azok kanonizált és alternatív rendszereivel) és a tanítással való mindennapos érintkezés milliárdnyi egyedi eseményének, amelyek során az érintett közösségek tagjai saját életük és információs belviláguk függvényében teszik jelentésselivé mindazt, amit e tanítások közvetíthetnek számukra. A vallási életesemények túlnyomó része tehát a fejekben játszódik le, legyen az közvetített és interaktív, vagy épp személyes és meditatív. Ami mindebből leíratik, tárgyiasul vagy ikonizálódik, az mennyiségében eltörpül az in situ lezajló információs mikroesemények mögött. Ha emezek az elsődlegesek, tömegesek és meghatározóak információs szempontból, akkor a tárgyiasuláson keresztül a tér- és időbeli reprodukciót lehetővé tévő rögzítés, sokszorosítás és terjesztés műveletei a másodlagosak. S végül a vallási eszmék újratermelésének ágensei, a szakrális elit mindenkori képviselői növesztenek e kettő mellé harmadlagos információs kisvilágokat, a saját koordinációjukhoz és működésükhöz szükséges információs folyamatok szervezőiként és irányítóiként.

A vallási és az információs jelenségek egymás mellé sodródása nem előzmény nélküli a nemzetközi tudományosságban. Az ohioi Kent State University a School of Library and Information Science (SLIS) kezdeményezésére 2009-ben hívta életre azt a kutatási programot és annak háttérintézményét, amelynek egyetlen célja ennek a speciális témahibridnek a vizsgálata volt (*The Center for the Study of Information and Religion, CSIR*). 2015 nyarán már az ötödik szakmai konferenciájukat rendezték (*International Conference on Information and Religion*), és 2011-ben indították el nyílt hozzáférésű online szakfolyóiratukat (*Advances in the Study of Information and Religion, ASIR*).¹ Sajnos a központ, a konferenciasorozat és a folyóirat is megszűnt 2016-ban, azonban az előadások és a megjelent közlemények áttekintésével az érdeklődők megfelelő képet kaphatnak arról, mennyi lehetőséget

1 <http://digitalcommons.kent.edu/asir/>.

és a történeti kutatások számára milyen sok inspirációt is hordoznak magukban a két fogalom összekapcsolásával képzett tárgyak.

Emiatt is választhatta 2016. október 19-én rendezett ötödik konferenciája tárgyául a Szegedi Információtörténeti Műhely és a Magyar Történelmi Társulat két szakosztálya (az Egyháztörténeti és az Információtörténeti) „*az információs nézőpont szerepét és lehetőségeit a vallás, a vallási eszmék és az egyházak történetének kutatásában*”. A konferencián elhangzott 18 előadás összefoglalója egy füzetben megjelent,² ennek bevezetője pedig három főcsoportban több tucat érvényes és kihívásokkal teli kutatási területet azonosított.³

Jelen összeállításba olyan szövegek kerültek, amelyek az időegyenesen „korainak” számító korszakokba visznek vissza, az őskor és az ókor határától a középkor és a kora újkor határáig, s közös kérdésük, hogy a *vallásnak nevezhető információs tartalmak miképpen részei adott korszakok átfogóbb információs ökoszisztémáinak*. S az ezeken belül azonosított, vallásokhoz vagy egyházakhoz rendelhető információs folyamatok miként simulnak a vizsgált társadalmak aktuális adaptációs kényszereihez és megoldásaihoz. Mindez átírja a megszokott kérdésfeltevéseket is: nem arra kíváncsiak a szerzők, hogyan írható le egy vallástörténetinek minősített jelenség, és annak mi az eredete, hanem sokkal inkább arra, hogy miként fonódik bele az egyes társadalmak környezeti kihívásokra és belső átalakulási nyomásokra adott rendszerszintű válaszainak teljességébe a vallási komponens. Mi a konkrét funkciója, és ez hogyan érvényesül? Ha terjed, milyen okok magyarázzák a sikerét (alkalmasságát)?

A *primus movens*, a történelem elsődleges mozgatója az emberi cselekvés. A privát és társadalmi viselkedést meghatározó kontrollszerkezetekben pedig változó erejű komponensek azok a mentális objektumok, amelyeket olyan vallási tanítások és képzetek határoznak meg, amelyek a világ, az emberi lét és a társadalmi állapot értelmezésének öröklött és magyarázott módjaként számtalan választási helyzetben igazítanak el.

A „hiedelem” fogalmának a kognitív régészeti és a humánétológiai irodalomban újabban népszerűvé lett kiterjesztett használata jól tükrözi ezt a kettősséget. Korábban csak a vallási eszmékre használták, ám újabban valamennyi, feltételezésen, belátáson, értesülésen, következtetésen, vélekedésen alapuló információs alakzatot ezzel a szóval neveznek meg. Gyakorlatilag minden olyan mentális objektumot idesorolnak, amelyeknek nem a személyes tapasztalat a forrása, hanem a közösségi térből származnak, és bizalomstruktúrákon keresztül épülnek be kinek-kinek a személyes információs univerzumába. A hiedelmek a megosztáson keresztül a megismerés és az alkalmazkodás kiterjesztett terét formálják meg, megnövelve a közösség cselekvőképességét. Már amennyiben a világ reprezentációja autentikus: ha megfelelő válaszokat és megoldásokat kínál a mindennapi lét bizonytalanságainak csökkentésére és az értelemadásra.

² *Az információs nézőpont szerepe és lehetőségei a vallás, a vallási eszmék és az egyházak történetének kutatásában*. Szerk.: Z. Karvalics László. Szeged, 2016.

³ Z. Karvalics László: *Informatio Sacrum*. Bevezetés. Uo. 7–11.

A mindenkori kérdés tehát az, hogy miként viszonyulnak a vallásinak tekintett hiedelemelemek a hiedelmek ösztömegehez, és hogyan és milyen irányba alakítják adott közösségek ellenálló és megújulókéességét, rezilienciáját. És történetük melyik szakaszában. Merthogy a vallási tanítások olyan információs makrostruktúrák, amelyeknek nemcsak életciklusuk van (születés, változások, a képzetek aktuális kompozícióit elfogadók közösségeinek szám- és méretbeli növekedése és csökkenése, térbelisége, a tanítások intézményesedése, az eszmék, a származtatott szabályok és az intézmények újratermelődése stb.), hanem aktuális állapotukban attól függően változó megoldó erejük is, hogy jelentésközvetítésük és cselekvésbefolyásolásuk mennyire sikeres a túlélés vagy az egyensúlyteremtés szempontjából.

Z. Karvalics László a hiedelmek vadonatúj osztályaként tárgyalt 'hierosznak' a kisméretű csoportközösségekből a korai várostársadalmakba való átmenetben játszott szerepére fogalmaz meg rekonstrukciós hipotézist. Buhály Attila Urartu példáján mutatja be, miként stabilizálja az államiságot egy standardizálódó panteonnal hivatalosodó kultusz, s miként törekszik eközben a hatalom a jelentésadás folyamatosságának biztosítására a fizikai sajátosságai miatt korlátozott hatókörű jelvilágban rejlő lehetőségek kihasználásával. Amikor Horváth Dániel Ágoston a kánaáni Asera-kultuszt teszi nagyító alá, a jelentések kulturaközi vándorlásának szép példájaként illusztrálja, miként illeszthető be – akár módosított vagy átalakított jelentéssel – egy másik nép vallási motívuma egy aktuális jelentéskészletbe. Mindez annak fényében érdekes különösen, hogy egy termékenységi kultusz és rokon népek esetében a szemiotikai küszöb, amelyet az átvételhez át kell ugrani, csekély. Ám a világvallások későbbi terjedési mintázatai már arról üzennek, hogy erre egészen különböző nyelvek és kultúrák is képesek, pedig sokkal nagyobb „ugrást” kell végrehajtaniuk. Hanny Erzsébet a kereszténység terjedésének e korai szakaszába vezet el, bemutatva, hogy egy multikulturális birodalom (és különösen annak úthálózata) miképpen könnyíti meg egy tanítás kulturaközi vándorlását.

Óbis Hajnalka joggal nevezi a püspöki adminisztrációt késő antik információs üzemnek, amelynek működése egyszerre tükrözi egy megszilárduló világvallás magas rangú képviselőjének törekvését a jelentések feletti uralom megtartására és erősítésére (legyenek ezek az alternatív tanításértelmezésekkel szembeni szellemi harcmező levelezésből kibontakozó eseményei és érvei, vagy az autentikus tanítások foglalataként működő írásos dokumentumokkal kapcsolatos leírásai, másolási, sokszorosítási nehézségek leküzdése). Amikor Hajnóczy Kristóf egy Dante-mű utóéletét dolgozza fel aprólékos pontossággal, szemléletesen igazolja, hogy Augustinusnak igaza volt: a leírt/sokszorosított gondolat újra bekerülhet a hatóképes mentális objektumok körforgásába, amennyiben jelentéssel teli marad. Ekkor megmozdulnak a sokszorosítás, a multiplikáció erői, amelyek a példánymentések és újrakiadások bajnokaiként szállnak szembe azokkal, akik legszívesebben kitörölnék mindezt az információs véráramból (ha kell, cenzúrával és a fizikai példányok megsemmisítésével).

Ennek a fokozatosan eldurvuló „információs játszvának” közismert és emblematisz alakja Galilei, aki nem jut ugyan Giordano Bruno sorsára, de a világ képének alternatív rendjét megjelenítve zavarja meg az egyház jelentésmonopóliumát.

Kutrovácz Gábornak, Suszta Laurának és Vassányi Miklósnak köszönhetően válogatásunkat Galilei *Csillaghírnök (Sidereus nuncius)* című, 1610-ben megjelent (és a korabeli Európában futótűzként terjedő) munkájának egy részletével fejezzük be. A szöveg első teljes és alapos, latinból készült magyar fordítása azt a közismert tényt teszi élményszerűvé, hogy a látszó jelenségek (*apparentiae*) pusztá megfigyelése, amit az optikai forradalom által megnövelt reprezentációs erő, a világ nagyobb felbontású megismerése tesz lehetővé, miként kezd felépíteni a világ magyarázatának új rendjét is. Hiába tesz gesztust az egyház számára a szerző, aki a távcső révén kibontakozó megfigyelésekből fakadó megvilágosodásokban „az isteni kegyelem megnyilvánulását” látja, a művelődéstörténetben jártas olvasó tudja, mindez hová vezet majd. Azzal ugyanis, hogy az egyik felismerésből következik a másik (a Jupiter holdjainak megfigyelése bizonyítja a Naprendszer több mozgásközpontjának létezését, ergo a Föld „lefokozását” a kozmikus panoptikumban), annyi dominó mozdul meg és indul el a katolikus világmagyarázat más várbástyáinak a lebontása felé, hogy nem sokáig váratnak magukra az ellenlépések. Ezek, Dante *Monarchiájának* mintájára, kezdetben még csak recepciótörténeti fordulatok, amelyek bírálók és támogatók érvcsatáját hozzák, de már látszik, hogy „a Tejút lényegét az érzékek és nem kevésbé az értelem számára megmutatni”, az valóban információs arkhimédészi pont, amely majd kifordítja sarkaiból a világot. Jól érzi Galilei: „*aligha tűnik kis jelentőségű dolognak.*”

Z. Karvalics László

RELIGIOUS PHENOMENA AND INFORMATION PROCESSES

PERSPECTIVES OF A PRODUCTIVE CORRESPONDENCE

Combining history of religions and information history starting points, the seven papers of this thematic issue have lot of common research questions. How can we identify the role of information content, labelled as “religious” as a functional part of an overall information ecosystem of a given historical period and society? Which kind of adaptation power is mediated through these contents? How can we measure the influence of religious doctrines on direct actions and everyday behavior, from the perspective of their survival and risk-reducing values? How about the (religious) social life of information, including geographical spread, propagation, cross-cultural contamination and censorship?

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2019-es évfolyamának megjelentetését a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

25nka
Nemzeti Kulturális Alap